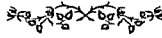

GAZÂLÎ'DE ETİK-ESTETİK İLİŞKİSİ

Naim ŞAHİN*

Özet:

İnsan varola geldiği günden beri kendisi ve diğer varlıklar üzerinde düşünüp tartışmayı, onlara bir değer biçmeyi, fizik ötesi alanla ilişkiler kurmayı vb. akıl yetisiyle yaparken bunun yanında bir değer biçme, kıymet verme ve takdir etmeyi de duygularıyla yapar. Bunlar din ve güzellik gibi yüce duygulardır. Bunlardan biri olan güzellik duygusu, güzel olanı takdir edip ona değer vermekle olur. Güzel nedir? Güzel olanlar nelerdir? Zahiri ve Bâtini güzellik ne demektir? Hayali ve duyulur güzellik ile duyulardan ayrı olan içsel güzellik ne demektir? Suret ve siret güzelliği nedir? Etik ile estetik arasında bir ilişki var mıdır? Güzel'in araştırılması, algılanması demek olan estetik ile iyinin araştırılması demek olan etik arasındaki ilişki ne türden bir ilişkidir? Güzel ile iyi aynı şey midir? İyi, güzel midir? Yani estetik bir yargı, etik bir yargı olabilir mi? İnsanın yaşayışı beden-ruh bütünlüğüne dayandığına göre, acaba bu bütünlük içinde estetik duygu ve yaşayış ile ahlaki yaşayış farklı mıdır? Acaba davranışlarımızdan çıkan ahenk, uyum ve harmoni bizde bir zevk hali ve haz kaynağı olan etkinlikler olarak ortaya çıkıyorsa, burada bir estetik-etik ilişkisi göremez miyiz?

Gazâlî'de etik-estetik ilişkisi olarak ele aldığımız bu çalışmamızda bu vb. sorulara cevaplar bulmaya çalıştık.

Anahtar kavramlar: Estetik, etik, hüsn, cemâl, cemil, güzel, iyi, din, ahlak, Allah.

The Aesthetic (Highness) And Ethic Relation In Al-Ghazzali

Abstract:

While humanbeing is thinking about himself and other creatures, valuing them and making connections with metaphysical field by me-

* Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

ans of his ability of mind, he is also making evaluation and appreciation through his senses. These are high senses such as religion and beauty. As one of these, the sense of beauty may be possible by appreciating and valuing the beautiful one.

What is the beautiful? What are the beautiful ones? What is the external and internal beauty? What is internal fairness which differs from insubstantial and perceptible beauty and senses. What is the face and manner beauty? Is there any relation between aesthetic and ethics? If there is, what kind of relation is this? Are beauty and good the same thing? Is the good one beautiful? That is, may aesthetic be an idea and ethic another idea? As human being's life depends on the unity of body and soul, is the sense of aesthetic and living different from ethical life? If the harmony being resulted from our actions appeared as the activities of springs for pleasure in ourselves, is it not possible to see an aesthetic-ethic relation here?

In this research, the aesthetic-ethic relation in Ghazzali, we have attempted to find the answers to these questions.

Key Words: God, aesthetic, ethic, husn, jamal, jamil, beautiful, good, religion, moral.

1-Estetik Hakkında Kısa Bilgi

Duyulur algının, duygusallığın sağladığı bilgiyle ilgili bir bilim, bir duygu ilmi anlamına gelen¹ estetik'in konusu güzelliştir. Günümüzde estetik denildiği zaman öncelikle insanın aklına gelen şey “güzellik” olgusudur. Bu, “güzel olanın” aranması, araştırılması, algılanması, üzerinde düşünülüp tahlil edilerek, sanat eserinin teleolojik bir çabayla bulunduğu evreden alınıp bir üst yaratıcı evreye götürülmesi olayıdır. Çünkü insan, varlığı, tabiatı, evreni ve onları temaşa eden insanı algımlarken akla, mantığa ve aynı eşdeğerde duyumlara başvurur. Ayrıca evrenin oluşumu, doğa hareketleri ve insanın düşünme faaliyeti “güzel” ile nitelenir.²

Sanat ve tabiattaki güzelliği inceleyen estetik, güzelin ruhsal yaşanışını ve bu ruh hali ile sanat eserinin yapılışını da inceler.³ İster doğa, isterse sanat eserindeki güzellik olsun, güzellik duygusu insanda yaratılıştan vardır. Zira insanın yaratılıştan sahip olduğu temel özellik sadece “düşünme” değil, yüksek hisler (hissiyât-ı âliyye) denilen “estetik”

1 Geniş bilgi için bkz. İsmail Tunah, *Estetik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 13; Sarp-Erk-Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002, s. 488 vd.; S.Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 143; Hüsameddin Erdem, *Din-Felsefe Münasebeti*, s. 140; Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, Suffic Yay., İstanbul 1997, s. 11.

2 Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, Pınar Yay, İstanbul 2002, s. 12-13.

3 S. Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s.143.

ve “din” gibi duygular da insana ait olan özelliklerdendir.⁴ Bu bağlamda, güzellik karşısında gösterilen tepkilerin kendiliğinden ortaya çıkan, ruhumuzdan, benliğimizden kopup gelen tabii refleksler olduğu ifade edilmiştir.⁵ Bu bakımdan insanın tabii güzelliği hissetmesi sanatsal faaliyetlerden önce gelir. Nitekim insan, kendi eseri olan bir resim, tablo vb. sanatsal faaliyetlerden önce, bir çiçekte ya da güneşin doğuşu esnasında ve batışından önceki zaman aralığında güzelliği hissetmiştir. Bu sebeple de her insanda güzellik ve sanat duygusu fitridir. Yani insan dünyaya gelirken bu duyguyu yüklenerek gelir, yetişkinlik çağında bu duygu ya alınan eğitim ya da içinde yaşanılan sosyal yahut kültürel çevrenin etkisi sonucu gelişir veya körelir; ama tamamen yok olmaz. O halde, ruhen ve fikren sağlıklı her insanda sanatsal güzellikten önce gelen bağımsız bir güzellik duygusu vardır.⁶

Değer yargıları daha çok inanca dayanıp dinî, ahlaki ve estetik alanlarda kullanılır.⁷ Şahsi takdiri ve beğenme duygusunu yansıtan estetik yargılar, öznel olup bilimdeki gibi nesnel olmamasına, doğruluk ve yanlışlıkla alakası bulunmamasına rağmen⁸ öteden beri estetik değerle hakikat arasında bağlantılar kurulmak istenmiştir. Bu, özellikle idealist filozoflarda alışılan ve beklenen bir şey olmuştur. Örneğin Platon, “güzelliği, ide” olarak tanımlarken, bu tanım aynı zamanda hakikatin tanımını da içermektedir; çünkü ona göre hakikat da ide’dir.⁹ Hakikatle güzelliği özdeş olarak kabul etmek, günümüze kadar yaşamış ve hatta günümüzde bile etkili olan bir görüştür. Örneğin Hegel’de de, güzellik ide’dir ve bir bakıma güzellik ile hakikat özdeştir. Hakikat ve güzellik arasında bir öz farkı yoktur; çünkü her ikisi de ideye dayanır. Ne var ki güzellik; ide’nin görünüş haline gelmesidir.¹⁰ Günümüz existansiyalist filozoflarından Martin Heidegger’de benzer eğilimi görmek mümkündür. Ona göre güzellik, varlığın gizlilikten kurtulması ve gün ışığına çıkmasıdır. Bu da hakikatten başka bir şey değildir.¹¹

Estetik terimini felsefeye mal eden Alexander Baumgarten (1714–1762)’e göre es-

- 4 Geniş bilgi için bkz. İsmail Tunalı, *Estetik*, s. 13; Sarp-Erk-Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, s. 488 vd.; S.Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 143; Hüsameddin Erdem, *Din-Felsefe Münasebeti*, s. 140; Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, s. 11.
- 5 Geniş bilgi için bkz. İsmail Tunalı, *Estetik*, s. 13; Sarp-Erk-Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, s. 488 vd.; S.Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 143; Hüsameddin Erdem, *Din-Felsefe Münasebeti*, s. 140; Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, s. 11.
- 6 Ramazan. Altıntaş, *a.g.e.*, s. 12-13.
- 7 Bilgi için bkz. Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Konya 2003, s. 36-37.
- 8 Geniş bilgi için bkz. İsmail Tunalı, *Estetik*, s. 13; Sarp-Erk-Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, s. 488 vd.; S.Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 143; Hüsameddin Erdem, *Din-Felsefe Münasebeti*, s. 140; Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, s. 11.
- 9 İsmail Tunalı, *Sanat Ontolojisi*, Sosyal Yay., İstanbul 1984, s. 192.
- 10 Geniş bilgi için bkz. İsmail Tunalı, *Estetik*, s. 13; Sarp-Erk-Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, s. 488 vd.; S.Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 143; Hüsameddin Erdem, *Din-Felsefe Münasebeti*, s. 140; Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, s. 11.
- 11 Geniş bilgi için bkz. İsmail Tunalı, *Estetik*, s. 13; Sarp-Erk-Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, s. 488 vd.; S.Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 143; Hüsameddin Erdem, *Din-Felsefe Münasebeti*, s. 140; Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, s. 11.

etik, “mantığın küçük kız kardeşi”dir. Her ikisi de yetkin bilgiyi, hakikati bulmak ister.¹² Biri zihni bilginin yetkinliğine, öbürü duyulur bilginin yetkinliğine ulaşmak ister. Yetkin bilgi doğru bilgidir, gerek mantığın, gerekse estetiğin ereği bu yetkin bilgiye, hakikate ulaşmaktır. Mantığın aradığı yetkinlik, zihnin nesnelere uygunluğu, estetiğin aradığı yetkinlik güzelliştir. Yine estetik bilginin yetkinliği doğruluktur, ama doğruluk estetik bilgi alanına girince, artık güzellik adını alır.¹³

Estetik güzelliği yani sensitiv (duyusal) yetkinliği kendine konu olarak alır, güzellik üzerine düşünür, onun ne olduğunu araştırır. Bu anlamda estetik, bir “güzel üzerine düşünme sanatıdır.”¹⁴

İslâm dünyasında Farabi ve İbni Sina gibi filozoflar da sistemlerinde estetik’e yer vermişlerdir. Bu bağlamda mesela İbn Sina, güzelliği Allah’ın bir sıfatı olarak değerlendirmiştir.¹⁵

İslâm düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Gazâlî, kendi felsefe sisteminde estetiği ele almış ve bunu, Allah’ın varlığına dönük akli ispat yollarının yanında, tespit ettiğimiz kadarıyla İslâm düşüncesinde bu kapsamda ve sistematikte ilk defa olmak üzere, bağımsız bir delil olarak kullanmıştır. Biz burada Gazâlî’nin estetik’e dair bütün düşüncelerine değil sadece estetik-etik ilişkisine dair görüşlerine yer vereceğiz.

Ancak konumuza geçmeden önce her iki alanda da kullanılan anahtar kavramlara yer vermemiz estetik-etik ilişkisi bakımından yararlı olacaktır.

2- Etik ve Estetik’te Kullanılan Kavramlar

Gazâlî’nin estetikte çok kere kullandığı kavramlar güzellikle ilgili bir anlam ifade ederken diğer taraftan da davranışlara yönelik iyi ile ilgili bir anlamı da ifade etmektedir. Bu kavramlar başlıca şunlardır: Hüsn, ihsan, ahsene, istihsan, tahsin, cemâl, cemil, zinet, zeyyene, tayyib vb. Dilcilerin bu kavramlara yükledikleri anlamlar ise şu şekildedir:

“Hüsn”¹⁶ kavramı; “kabih” (çirkin-kötü) kavramının zıddı olup (zeyyene=hassentü’ş-şey’e) güzelleştirme ve süsleme anlamına geldiği¹⁷ gibi, maddi varlıklar ve onların davranışlarını nitelemek için de “iyi” anlamında kullanılmaktadır.¹⁸

12 İsmail Tunalı, *Estetik*, s. 14.

13 İsmail Tunalı, *a.g.e.*, s. 15.

14 İsmail Tunalı, *a.g.e.*, s. 15.

15 İbn Sina, *eş-Şifa I: el-İlahiyyat*, s. 27-28

16 Hüsn, hasüne fiilinin mastarıdır.

17 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut ts. (Dâru Sadır), c. 13, s. 115.

18 İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 115; ayrıca bkz. Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Marife, Beyrut ts. s. 119. Hasene kavramı da aynı anlamda kullanılır. Ahsentü fülânen= Ona iyi davrandım. “Sözünü işitip onun en güzeline (ahsene) uyarlar. İbn Manzûr, *a.g.e.*, s.115 ve Râgıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 119.

“Hüsn” kavramı; her göz kamaştırıcı ve arzulanıcı güzelliği ifade etmekle beraber, “güzellik” akıl, arzu (heva) ve duyu (his) açısından olmak üzere üç kategoride değerlendirilir.¹⁹ Hüsn mastarından gelen ihsan da;

- a) Bir başkasına ikramda bulunmak,
- b) İyi olan davranışlar anlamına gelmektedir.²⁰

“Cemâl” kelimesi mastar olup; hüsn (güzellik) ve göz alıcılık (behaun) anlamına gelip, hem davranışta hem de yaratılıştaki güzelliği ifade etmektedir. Dolayısıyla “cemâl” hem biçimde (surette), hem de anlamda olur.²¹

Cemâl mastarından gelen “cemil” kelimesi de güzel ve iyi davranış anlamına gelmektedir. Örneğin; “Allah onu güzel ve alımlı kılması için ‘cemilen hasenen’ dedi”.²²

Ecmele (zeyyene) süsledi, güzelleştirdi anlamına gelmektedir.²³

Ṭayyib ise, ceys’in zıddı olup, ekime elverişli araziye, tatlı, hafif esen rüzgara ve helal lokmaya verilen ad olurken, namuslu kadına da tayyibe denir.²⁴

Acaba bu kavramlar içerisinde en çok kullanılan “cemâl”, “hüsn”, “cemil” ve “zinet” kavramlarının birbirinin yerine kullanılması mümkün müdür?

Cemâl (hüsnü’l-kesir), sınırsız güzellik demek olup, insanın iç dünyasında, dış görünüşünde ve davranışlarındaki güzelliği ifade eder.²⁵ Cemâl, hem biçimde (sûrette), hem de mânâda olur.²⁶

İbnü’l-Esir (ö.606/1209), “Allah güzeldir, güzeli sever” hadis metninde geçen Cemâl kelimesinin görünen müşahhas eşya ve varlıklar (sûretler) ile görünmeyen mücerret nesnelere (mânâlar) için kullanıldığını; cemil kelimesinin de, “fiilleri güzel ve vasıfları kâmil” manasına geldiğini söyler.²⁷

Yukarıda estetik ile ilgili kavramların kullanımlarına baktığımız zaman, dilciler de dâhil olmak üzere insanların hüsn ve cemâl kavramlarının nerelerde kullanılacağına dair bir sınır getirmedikleri, onları eşyayı vasf etmek üzere çokça ve rastgele kullandıkları

19 Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 118.

20 Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 119.

21 “İnallâhe cemîlün yuhubbü’l-cemâl” (Allah güzeldir, güzeli sever) hadisinde olduğu gibi. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. 11, s. 126; Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâga*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 1992, s. 100.

22 İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 11, s. 126.

23 İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 11, s. 126.

24 İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 1, s. 563.

25 Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 97.

26 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. 11, s. 126.

27 İbnü’l-Esir, Ebu’s-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadis*, (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvi Mahmud Muhammed et Tanâhî), c. 1, Kahire 1385, s. 299.

rını görüyoruz.²⁸ Mesela dilci ve nahiv âlimi Sibeveyh, “cemâl” kelimesini güzellikte incelelik, daha güzel olmak (rikkatü'l-hüsn), “tecemmele”yi de tezeyyene yani, süslemek/süslenmek ve (tehasse)ne güzelleşmek anlamına kullanmaktadır.²⁹

Izutsu da, “hasen” sözcüğünün son derece geniş bir tatbikat sahası olduğunu, “hoşa giden,” “tatmin eden,” “göze hoş gelen” ya da “hayranlık uyandıran her şey” için kullanılabilecek bir sıfat olduğunu ifade ettikten sonra, bu sözcüğün şumulü insan hayatının gerek dünyevi, gerekse dinî alanlarını içine alır,³⁰ demektir.

Ragıb el-İsfahânî de “cemâl” kelimesini, “hüsnu'l-kesir” yani çok güzel anlamına kullanmıştır.³¹ Firûzabâdî ise, “cemâl; yaratılış ve huyda, hüsn ve güzel olandır ve bir canlının cismi tam olursa buna da cemil denir”³², demektir. Dolayısıyla gerek dilciler gerekse sıradan insanlar hüsn ve cemâl’i birbirlerinin yerine aynı anlamda kullanmışlardır.

a) Gazâlî'nin Bu Kavramları Kullanışı

Genel olarak Gazâlî “hüsn” ve “cemâl” kavramlarını eşyayı ve davranışları vasıflandırmada, hem duyularla bilinen şeyler için, hem de duyularla bilinmeyen şeyler için, birini diğerrinin yerine kullanmaktadır. Meselâ, “hüsn” kelimesini o; ahlaki davranışlara güzel bir vasıf olarak “hüsnu'l-ahlâk” ve “hüsnu'l- hulk” olarak kullanmakla³³ beraber, göz, kaş, ağız ve burun güzelliği, kadın güzelliği için de kullanmaktadır.³⁴ Gazâlî, dış suret güzelliği için “hüsn” kelimesini kullandığı gibi,³⁵ işlerde,³⁶ suretlerde ve boy güzelliği³⁷ derken de “cemâl” ve “cemil” kavramlarını kullanmaktadır.

Yine Gazâlî, güzel ahlak, güzel ilim, güzel yazı,³⁸ güzel siret,³⁹ gadap güzelliği, şehvet güzelliği,⁴⁰ renk güzelliği, gözün güzel gördüğü güzellik,⁴¹ gözün zevkindeki güzellik derken “hüsn” kavramını,⁴² sirette güzellik, güzel ahlak (ahlak-ı cemile), sevilen gü-

28 Abdülazim İbrahim Muhammed, *Dirâse Cedîde fi i'câzi'l-Kur'an*, Kahire 1417/1996, s. 104.

29 Abdülazim İbrahim Muhammed, *a.g.e.*, s. 104.

30 Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Çev.: Selahaddin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul ts., s. 292.

31 Abdülazim İbrahim Muhammed, *a.g.e.*, s. 104.

32 Firuzabazi eş-Şirâzi, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Daru'l-İlim, Beyrut-Lübnan, c. 3, s. 351.

33 Biz burada Gazâlî'nin bu kavramlarının tamamının nerelerde bulunduğu dair bir dökümünü yapmayacağız. Ancak bunlara birkaç örnek olması bakımından bir kaçını belirteceğiz. Bkz. Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 140, s. 143; III, s. 46, 51; IV, s. 299 vb.

34 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 148.

35 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 49.

36 sGazâlî, *Ihyâ*, III, s. 49.

37 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

38 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 118.

39 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

40 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 49.

41 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

zellik derken, “cemil”,⁴³ zahir ve batında olan güzellik derken de “cemâl”⁴⁴ kavramını kullanmaktadır. “Bilmiş ol ki; “hüsn” ve “cemâl” duyularla bilinmeyen şeylerde de vardır. Mesela, şu güzel ahlak (hulkun hüsnün), bu güzel ilim (ilmün hüsnün), bu siret-i hasene, bu ahlak-i cemile dendiği gibi, ahlak-ı cemileden; ilim, akıl, iffet, şecaat, takva, kerem, mürüvvet ve diğer iyi haller murad edilir ki, bunların hiçbiri beş duyu ile bilinmez” diyen Gazâlî hüsn ve cemâlî, hem duyularla bilinen şeylerde, hem de duyularla bilinmeyen şeylerde kullandığı gibi, hüsn ve cemâl kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmaktadır.

Ancak Gazâlî, güzel nağmeler⁴⁵, güzel ses ve güzel koku derken⁴⁶ “tayyib” kavramını kullanmakta, bir başka yerde sesin güzelliğinden⁴⁷ bahsederken de “hüsn” kavramını kullanmaktadır.

Gazâlî, “güzeli sevmek güzelliğin zatındandır” derken “cemâl” kavramını kullanmakta,⁴⁸ bir başka yerde güzel derken “cemil”; güzelliği anlayan kimse derken de “cemâl” kavramını kullanır.⁴⁹ O, güzel ve çirkin ayırt etmek için “cemil”i,⁵⁰ ahlaki güzelleştirmeden söz ederken de “tehzib”⁵¹ kavramını kullanmaktadır.

Görüldüğü üzere Gazâlî’de “hüsn” kavramıyla vasıflandırılanlar da “cemâl” kavramıyla -yahut tersi de olabilir- vasıflandırılabilir. Gerek sıradan insanlar ve gerekse dilciler hüsn ve türevleri ile cemâl ve türevlerini birbirlerinin yerine kullandıklarına göre Gazâlî’nin de zamanında kavramların istenildiği şekilde kullanması özgürlüğüne katılması gayet doğal karşılanabilir.

Sonuç olarak Gazâlî’nin hüsn ve cemâl kavramlarını kullandığı alanın bir sınırı yoktur. O, bu kavramları hem estetik güzellik, hem de etik güzellik için kullanmıştır. Hükemanın şu meşhur sözü bunu teyid eder: “İki şey vardır ki, onlar için sınır yoktur, biri cemâl, diğeri ise beyan”⁵²

Kanaatimiz de odur ki, estetik kavramların kullanılışı ile ilgili olarak Mehmet Aydın “her ne kadar ilk bakışta “zinet”, “hüsn”, “cemâl” gibi kelimelerin daha çok tabii varlıkların güzelliğine, “tayyib” vb. kelimelerin ise manevi ve ahlaki güzelliğe işaret ettiğini

42 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 297.

43 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 299.

44 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 297.

45 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 299.

46 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 297.

47 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 299.

48 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 299.

49 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 299.

50 Gazâlî, *İhyâ*, III, s. 52.

51 Gazâlî, *İhyâ*, III, s. 46.

52 “Şey’âni lâ gâyete lehûmâ: el-cemâl ve’l-beyân.”

ifade etse de; aslında bu terimleri kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. Çünkü bazen aynı kelime, hem maddi şeylerin, hem de manevi ve ahlaki şeylerin güzelliğini anlatmak için kullanılmıştır. Özellikle “hüsn” kelimesi hem ahlaki, hem estetik güzelliği anlatırken kullanılır⁵³ demektir.

Estetik ve etik’e dair kavramların kullanımları hakkında vermiş olduğumuz kısa bildiren sonra şimdi de Gazâlî’nin estetik’e dair düşüncelerine geçebiliriz.

3- Gazâlî’de Etik ve Estetik’e Dair

Acaba güzel nedir? Güzel olanlar nelerdir? Güzelliğin ölçüsü nedir? Zahiri ve batini güzellik veya hayali ve duyulur güzellik ile duyulardan ayrı olan içsel güzellik ne demektir? Sevgi nedir? Sevgi ile güzellik arasında bir ilişki var mıdır?

Gazâlî’ye göre sevgi, bir şeyi zatından ötürü sevmektir. Yani herhangi bir şeyi iyiliğinden dolayı değil, zatından hoşlandığı için onu sevmesidir. İşte eksilip artmayan, yok olup tükenmeyen gerçek sevgi budur. Bu da hüsn-i cemâli sevmektir.⁵⁴ Güzelliği idrak eden herkes güzeli sever. Güzelliği sevmek, güzelliğin zatındandır. Zira onda güzelliği anlamak, zevkin kendisidir. Bu başka sebepten değil, güzel sırf güzelliği ve zâtı için sevilir. Güzel suretin yalnız kaza-ı şehvet için sevildiğini sanma! Kaza-ı şehvet ayrı bir zevktir. Güzel, güzel olduğu için de sevilir. Hatta güzeli idrak etmek de bir zevktir. Bunun için zâtı bakımından da sevilmesi caizdir. Bunu inkâra lüzum yoktur.⁵⁵ Akarsular ve yeşillikler, mutlak surette yemek-içmek için değil güzel oldukları için sevilirler. Sırf gözün onları güzel görmesinden ötürü seviliyorlar. Akarsu ve yeşillikler Resulü Ekrem’in hoşuna gider ve onları severdi. İnsanlar, aydınlıklara, yeşilliklere, uçan renkli kuşlara, güzel nakış ve mütenasip şekillere bakmaktan zevk aldıklarını, hatta bunların kederi dağıttığını söylemişlerdir. Ona göre, zevkli olan her şey sevimidir. İdrak edilen her hüsnî cemâlde bir zevk vardır. Bunu kimse inkâr edemez.⁵⁶ Allah’ın güzel olduğu sabit olursa onu da sevmemek imkânsızdır. O ise, güzellerin güzelidir.⁵⁷ Nitekim “Allah güzeldir, güzeli sever.”⁵⁸

Gazâlî’ye göre, en büyük zevk Allah’ın cemâline bakmak,⁵⁹ manevi yünden olgunlaşanlar için Allah’ı bilmek, O’nun cemâlini mütalaa etmek ve ilahî nurun esrarına erişmek, zevklerin en büyüğüdür. Bu kimseler için gözün görmediği, kulağın duymadığı ve hatta hatıra gelmeyen zevkler vardır.⁶⁰

53 Mehmet Aydın, “İslâmın Estetik Görüşü”, *Kubbealtı*, Yıl:15 (Ekim 1986), Sayı: 4, s. 16.

54 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

55 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

56 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

57 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

58 Müslim, “İmân”, 1/93, Hadis 147; Tirmizî, “Birr”, 61; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, I, 399, IV, 133, 134, 151; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 25; İbn Hıbbân, *Sahih*, XII, 280.

59 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 294.

60 İbrahim, 14/34; Lokman, 31/20.

Gazâlî'ye göre, güzellik kalıpta, kıyafette ve yüz parlaklığında olursa göz ile görülür. Fakat güzellik, celâl ve azamet, ululuk, yücelik, rütbe üstünlüğü, güzel vasıflar güzel ahlak (hüsn),⁶¹ herkes için iyilik dilemek, devamlı olarak herkese iyilik etmek vb. batını sıfatlardan ise, bu güzellik kalp hassesi ile anlaşılır.⁶² Ancak bir gerçeklik olarak insanların güzellik anlayışı daha çok duyularla anlaşılacak şeylerle sınırlıdır.⁶³ Hâlbuki güzellik sadece duyulara bağlı olmadığından, Gazâlî'ye göre, bu bir yanlış anlamadır. Güzellik (cemâl), baş gözü ile görülen dış güzelliği (cemâl) ve kalp gözü ve basiret ile idrak edilen batın ve ahlak güzelliği (cemâl) olmak üzere ikiye ayrılır. Dolayısıyla Gazâlî'de güzelliğin alanı ikidir:

a) Zahirî (Hayalî ve Duyulur) Güzellik

Hayal ve his âleminin varlıklarında sıkışan ve duyularla algılanan güzellik, endam ve tenasüp, şekil ve suret güzelliği, renk (beyaz kırmızı gibi), boy vb. güzellik gözün gördüğü şeylerdeki güzelliştir.⁶⁴ Birinci yani dış güzelliği, çocuklar ve hayvanlar bile fark eder.

Bu güzellik göz ve diğer duyulara bağlı olduğundan, gelip geçici olan güzelliktir. Gazâlî'ye göre bu tür dünya lezzetleri yedi çeşittir. 1-Yenilecek ve içilecek şeyler, 2-Cinsi münasebette bulunduğu kadın, 3-Giyilecek elbise, 4-Oturulacak bir ev, 5-Güzel koku, 6-Güzel ses, 7-Güzel bir manzara.⁶⁵

b) Bâtini (Duyulardan Ayrı Olan İçsel) Güzellik

Bu güzelliği sadece basiret sahipleri anlar. Gazâlî'ye göre insanların birçoğu güzelliğin sadece görme duyusuna bağlı olduğunu zannederler ve bu nedenle de bunlar genellikle suretlere iltifat ederler. Bu kimseler, "Görülmeyen, tahayyül edilmeyen, şekil ve renk almayan her hangi bir şeyin güzelliğinin düşünülemezliğinden onu anlamakta da zevk yoktur."⁶⁶ Onda zevk olmadığı gibi, onun sevilmesi de söz konusu değildir", derler. Gazâlî'ye göre bu hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü ona göre, güzellik sadece gözün anlamasına bağlı değildir. Aynı şekilde boy pos ve renge de bağlı değildir. Mesela, şu yazı güzel, şu ses güzel, bu at güzeldir, hatta şu elbise, bu kap güzeldir, deriz.⁶⁷

Demek oluyor ki, Gazâlî'ye göre güzellik sadece surette aranmaz. Aksi halde ses, yazı vb. şeylerin güzelliklerinin bir anlamı kalmaz. Hâlbuki göz, güzel yazıdan zevk alır, kulak da güzel nağmelerden hoşlanır. Dolayısıyla idrak edilen her şey ya güzel veya çir-

61 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 246.

62 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 247.

63 Konuyla ilgili olarak bkz. Mevlüt Albayrak, "Gazâlî'nin Ahlak Felsefesi ve Filozofların Etikisi", *İlmi Araştırmalar*, Gazâlî Özel Sayısı, s. 361.

64 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

65 Gazâlî, *Mizânü'l-amel*, s. 204.

66 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

67 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

kindir.⁶⁸ Duyularla bilinmediği halde bâtinî basiret nuru ile bilinen şeylerde de hüsn ve cemâl kavramları kullanılmaktadır. Mesela “şu güzel ahlak, bu güzel ilim, bu siret-i hasene, bir ahlak-i cemile, dendiği gibi, ahlak-ı cemileden ilim, akıl, iffet, şecaat, takva, kerem, mürüvvet ve diğer iyi haller murat edilir ki, bunların hiçbirisi beş duyu ile bilinmezler; ancak batini olan basiret nuru ile bilinirler. Bu güzel hallerin hepsi ve bunlarla tavsif edilen insan da sevimlidir. Sevilen birini görmedikleri halde insanlar, mesela, mezhep imamlarını, peygamberimizi o kadar severler ki, bu onlarda aşka dönüşmüştür.”⁶⁹

Gazâlî’ye göre güzel sıfatlar, ilim ve kudrete dayanır. Bütün iyilik yolları bu iki vasıftan ayrılır. Bu iki vasıf da duyular ile bilinmeyen vasıflardır. Bunların yeri, bedende bölünmeyi kabul etmeyen her parçadır. Gerçekte sevilen de budur. Parçalanmayı kabul etmeyen cüzün suret, şekil ve rengi yoktur ki, göz onu görsün de gördüğü için sevilmiş olsun. Demek ki, sirette güzellik (cemile) vardır. Sevilen güzellik (cemil), siret-i cemileden meydana gelen güzelliktir. Bu güzel huy ve şerefli faziletlerdir ki, bunlar, ilim ve kudretin kemaline yöneliktir. Bunlar duyularla bilinemediği halde, tabii olarak sevilir.⁷⁰ Gazâlî’ye göre bu tür güzellik sevgisi de selim yaratılıştaki mevcuttur. Zira tabiat ve yaratılışı ile baş başa kalınır, henüz dış etkilerden azade bir çocuğa herhangi bir adamı sevdirebilmek için, onun kereminden, ilminden, şecaatinden vd. iyi hallerinden uzun uzadıya anlatmakla sevdirmek mümkündür.⁷¹ Hiç tanınıp bilinmeyen bir kimsenin ihsanından bahsedilse, o adam ihsanından dolayı sevilir. O halde, her hüsn ve cemâl sevilir.⁷²

Gazâlî’ye göre, her güzel (cemâl), güzel olduğu için sevimlidir. Güzelliği anlayanlar için her güzel sevimlidir. Allahu Teala cemâl sahibidir, güzeldir, güzeli sever. Cemâl bazen bu manada da kullanılır. Falan zat hüsn ve cemâl sahibidir denir. Halbuki boy güzelliği değil, ahlak ve iyi vasıflar güzelliği murad edilir. İnsan endam güzelliği ile sevilmediği gibi, bu iç güzelliği ile de sevilir.⁷³

Güzellikten anlayan herkes için her güzellik (cemâl) sevimlidir. Eğer kalp ile güzelliği (cemâl) bilinirse, gönülden sevilir. Bunun görünürdeki benzeri; peygamberleri, âlimleri ve güzel ahlak sahiplerini sevmektir. Bu vasıflardan birine sahip olan insanın suratı çirkin ve azaları bozuk olsa da yine sevilir. Çünkü bunun güzelliği (hüsn) batini- dir ki, bu güzellik (hüsn), beş duyu ile bilinemez. Ancak kendisinde bulunan bu iyi hasletlere işaret eden eserleri ile bilinir de gönül bunları anlayınca, adama meylederek onu sever.⁷⁴ Bu sevgi onların güzel suretlerinden (hüsn) veya güzel işlerinden değil, belki o

68 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 299.

69 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 300.

70 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 300.

71 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 300.

72 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 301.

73 Gazâlî, *İhyâ*, II, s. 247.

74 Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 304.

güzel işlerinin delalet ettiği ve güzel işler yapmalarına sebep olan güzel vasıfların (hüs-nü's-sıfat)'dandır. Zira güzel (hüsn) iş, güzel (hüsn) vasıftan doğar ve güzel (hüsn) vasfa delalet eder. Bir musannifin güzel (hüsn) tasnifi, bir şairin güzel (hüsn) şiirini, bir nakkaşın güzel (hüsn) nakışını ve bir mimarın güzel (hüsn) inşaatını gören, bu işlerinden, özü ilim ve kudrete dayanan batındaki güzel (hüsn) vasıfları kendisinde keşfedilir.⁷⁵

Gazâlî'ye göre müşahede ve tecrübenin şahadetine göre; duyularla, duylara konu olan şey arasında münasebet olunca ülfet oluşur.⁷⁶ Demek ki, ona göre duyularda, mesela, gözde ülfet oluşur. "Zahir ve bâtında, tabiat ve ahlakta münasebetin bulunması da görülen bir gerçektir"⁷⁷, derken Gazâlî bu münasebetin hem duyularla hem de akli olarak kurulabileceğine işaret etmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, "insanlar şimdi veya gelecekte bir fayda beklemeden sırf zahiri ve bâtınî tabiattaki münasebet ve ahlak sayesinde birbirlerini sevebilirler. Güzellik sebebiyle sevmek de bu kısma girer. Çünkü bundan maksat şehvet ihtiyacını gidermek değildir. Bizatihi güzel suret insanın hoşuna gider ve şehvet de olmadan ondan zevk alır. Hatta meyvelere, çiçeklere, aydınlığa, yeşilliğe ve akarsulara bakmakta da zevk vardır. Hâlbuki bunlarda şehvet bahis mevzuu değildir. Bu sevginin Allah sevgisi ile de alakası yoktur. Bu tabii bir sevgidir. Hatta Allah'a imanı olmayanda da bu sevgi vardır."⁷⁸ Ayrıca bir gönülden, hem dünya hem de Allah sevgisinin toplanabileceğini söyleyebiliriz. Bunların ikisi de bir adamda bulunabilir. Yani bir adam vasıtasıyla bunların ikisi de elde edilebilirse, bu iki maksatla bu adamı sevmek yine Allah için sevmektir.⁷⁹

Gazâlî duyular vasıtasıyla anlaşılan şeyler hoşla gidip sevildikleri için, zevk-i selimin bunlara meyledeceğini bildirmekle dünya sevgisini de bir tarafa atmamış olmaktadır. Zira Hz. Peygamber (sas), "dünyanızdan üç şeyi sevdim: Güzel koku, kadın ve namaz",⁸⁰ demektedir. Güzel kokunun sevimli olması, -hâlbuki gözle görülmeyip, kulakla duyulmayan- burun yoluyla alınan lezzettir. Ama somut bir güzelliği ifade eder. Kadınların sevimli olması, bunların ancak göz ve dokunmakla idrak edilmesi demektir. Namazı ise, en üstün derece sevilenlerden saymaktadır. Hâlbuki o, beş duyunun hiçbirisiyle algılanmaz. Ama namazda bütün organlar faaliyettedir de. Ancak böyle bir sevgi belki altıncı bir duyuyla hissedilir ki, bu altıncı duyunun da kalp olduğu söylenir. Bu duyuyu ancak kalp sahipleri anlar. İnsan, akıl, nur, kalp -veya hangi ifadeyle dile getirilirse getirilsin-gibi bir özellikle hayvandan ayrılır.

Gazâlî, gördüğü üzere hadiste geçen "gözümün karargâhı namazda kılındı" sözün-

75 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 305.

76 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 143.

77 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 143.

78 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 144.

79 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 145.

80 Nesâî, "*İşrettü'n-nisâ*", 1; Ahmed b. Hanbel, III, 128; Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 297.

deki zevkin bilinmesini beş duyunun dışında altıncı bir duyuya bağlamaktadır. Bu duyunun yerinin de kalp olduğunu, diğer duylarda hayvanlarla ortak olmasına rağmen insanın, bu duyuyu gerçek varlığına sahip olabileceğini belirtir. Buna o, bâtinî basiret de demektedir. Ona göre bâtinî basiret, zahiri basiretten (gözden) daha çok kuvvetli olup, batini gözün gördüğü güzelliğin gözün gördüğü suretlerden anladığı güzellikten daha büyüktür.⁸¹

Netice olarak gerçek sevgi, Gazâlî'ye göre her hangi bir şeyden sevene bir fayda gelmediği halde, yalnız zâtı için sevmektir.⁸² Dolayısıyla, böyle bir sevgide fayda göz önünde bulundurulmayabilir.

Gazâlî'ye göre “güzel”, zevki de içermektedir. Buradaki zevk, herhangi bir şeyi güzel bilmeye bağlıdır. İki tabiat (suje-obje) arasındaki uygunluk ve ilişkiye bağlı olan güzellik, Gazâlî'ye göre sevginin sebepleri, gönülleri birbirine bağlayan yollardır.⁸³ Güzel olan her şey de sevimli ve lezizdir.⁸⁴ Ona göre sevgi, makamların sonu ve derecelerin üstünüdür.⁸⁵ Gazâlî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “Allah ve resulü, kişiye başkalarından daha sevimli olmadıkça, iman etmiş olamaz”⁸⁶ hadisiyle; “iman edenlerin Allah sevgisi sağlamdır”⁸⁷ şeklinde ayetteki ifadeler, sevgiyi adeta imanın şartı olarak görmüştür. Gazâlî'ye göre sevgi bilip anlamaya bağlıdır,⁸⁸ sevginin olmadığı yerde ne yaklaşma olur ne de ünsiyet.⁸⁹

Gazâlî'de güzeli güzel yapan kriter, bir şeyde kemâlâtın yani yetkinliğin ve mükemmelliğin olmasıdır.⁹⁰ Ona göre, eksiklik noksanlıktır, noksanlık ise çirkindir.⁹¹ Bir şey, bulunması mümkün olan bütün kemâlâtı, yetkinliği kendisinde topladığı vakit, güzelliğin zirvesine ulaşmış demektir.⁹² Bütün yetkinliği kendisinde toplayan varlık da Allah'tır. “Allah güzeldir, güzeli sever”

Şu halde estetikte kemâlât, yetkinlik; “güzellik”tir. Bu bağlamda etikte aranan ve bulunması gereken yetkinlik de “iyilik”tir.

81 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 297..

82 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 297.

83 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 143.

84 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 143.

85 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 294.

86 Buharî, “İmân”, 8; Müslim, “İmân”, 69; Nesâî, “İmân”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9; Ahmed b. Hanbel, III, 177; Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 296.

87 Bakara 2/165

88 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 296

89 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 142.

90 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

91 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

92 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 299.

4- Gazâlî'de Etik-Estetik İlişkisi

Acaba estetik ile etik arasında bir ilişki var mıdır? Güzel'in araştırılması, algılanması demek olan estetik ile iyinin araştırılması demek olan etik arasındaki ilişki ne türden bir ilişkidir? Güzel ile iyi aynı şey midir? İyi, güzel midir? Yani estetik bir yargı, etik bir yargı olabilir mi? İnsanın yaşayışı beden-ruh bütünlüğüne dayandığına göre, acaba bu bütünlük içinde estetik duygu ve yaşayış ile ahlaki yaşayış farklı mıdır? Acaba davranışlarımızdan çıkan ahenk, uyum ve harmoni bizde bir zevk hali ve haz kaynağı olan etkinlikler olarak ortaya çıkıyorsa, burada bir estetik-etik ilişkisi göremez miyiz? Bu vb. sorulara Gazâlî'de cevaplar bulmaya çalışalım.

“Güzel” kavramı estetik bir değer, “iyi” kavramı da etik bir değer olarak nitelendirilir. Her ikisi arasında bir takım ilişkiler olmakla beraber, aslında estetik bir yargı, bir etik yargısı değildir. Bir sanat eserinin değerinin, onu seyreden, dinleyen veya okuyan insanın ahlakını düzeltmesi veya iyileştirmesiyle ölçülemeyeceği ifade edilmekle birlikte,⁹³ ahlaki davranışlarımızdaki güzelliğin, Allah'ın bir sıfatı anlaşıldığı zaman güzellik ve ahlakın ortak bir hayat çatısında birleşebileceği ifade edilmektedir.⁹⁴

Düşünce tarihinde estetik ile etik'in ortak bir çatı altında bulunması gerektiğine işaret edenler olmuştur. Bunların başında da Platon gelir. Onun felsefesinde “kalakathia” terimi varlık hiyerarşisi içinde en üst noktada bulunur, “güzel” ve “iyi” anlamına gelir. Ona göre iyi ve güzel özdeş olup, iyi olan daima faydalı, faydalı olan da güzeldir.⁹⁵

Gazâlî'de de, estetik ile etik arasında Platon'da olduğu gibi⁹⁶ sıkı bir ilişki vardır. Yukarıda ifade edildiği üzere bütün yetkinliği kendinde toplayan varlık Allah'tır. O, mutlak “Güzel” ve “İyi”dir. Böyle olmakla beraber ona göre insanlar, güzel ahlakın (hüsnü'l-ahlak) üzerinde durmuşlar, “ahlak nedir?” diye sormuşlar, ama onun şümulü olarak ve tafsilatlı bir şekilde hakikat ve mahiyetini ortaya koymamışlar, buna karşın onun semere ve neticelerinden bahsetmişlerdir.⁹⁷ Hâlbuki Gazâlî'ye göre ilk önce yapılması gereken şey, ahlakın ve güzel ahlakın (hüsnü'l-ahlak) mahiyeti üzerinde durmak, ahlaki güzelleştirmenin (tehzibu'l-ahlak) yollarını hazırlamak, onu elde edecek yolların neler olduğunu açıklamak ve ahlaki güzelleştirmek için bir takım çareler ortaya koymaktır.⁹⁸ Bunun için de ahlak kavramını ele almak gerekir. Gazâlî ahlakla ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Halk (yaratma, yaratık, mahluk) ve hulk (ahlak) bir arada kullanılan iki kelimedir. Falan adamın yaratılışı ve ahlakı ya da huyu güzeldir de-

93 Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, s. 210.

94 Seyit Ali Eşref, *Edebiyat Öğretiminde İslâm İlke ve Yöntemleri*, S. Hüseyin Nasr, *Felsefe Edebiyat ve Güzel Sanatlar içinde*, (Çev.: Hayriye Yıldız), Akabe Yay., İstanbul 1989, s. 68.

95 Platon, *Şölen*, (Çev.: Azra Erhat –Sebahattin Eyüboğlu), Remzi Kitabevi, İstanbul 1958, s. 66, 67, 205a.

96 Platon, *Devlet*, (Çev.: Sebahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz), İstanbul 2001, 404e.

97 Gazâlî, *İhyâ*, III, s. 48.

98 Gazâlî, *İhyâ*, III, s. 46.

nildiği zaman, “halk” kelimesinden dış görünüş ve sureti; “hulk” kelimesinden de bâtinî (iç) sureti murad olunur. Bu durumda insan iki şeyden meydana gelmiştir. Biri göz ile görülen cismi, bedeni; diğeri de basiret ile idrak edilen ruhudur. Her birinin bir hey’et, şekil ve sureti vardır. Bu suretler ya güzel ya da çirkindir. Basiret ile bilinen ruh, göz ile görülen cisimden daha mühimdir.”⁹⁹

Gazâlî, insan hayatının beden-ruh bütünlüğüne dayandığını vurgulamakla birlikte, ruh yapısının daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Zira o, “Rabbin meleklerle şöyle demişti: “Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın”,¹⁰⁰ ayetinde Allah’ın bedeni çamura, ruhu da kendisine nispet ettiğini ifade ederek, bundan maksadın da Latife-i Rabbaniye olduğunu söylemiştir.¹⁰¹ Latife-i Rabbaniye ise, “Allah güzeldir güzeli sever” den dolayı Allah’tandır.

Gazâlî’ye göre, ahlak, nefiste yerleşmiş bir şekil ve hey’etten ibarettir. Düşünüp taşınmaya lüzum görmeden bütün işler suhulet ve kolaylıkla bundan sadır olur. Akıl ve şeriat bakımından övülen ve güzel sayılan işler bu hey’etten meydana gelince, buna güzel ahlak (hüsnü’l-hulk), şayet kötü işler meydana gelirse, ona da kötü ahlak denir.¹⁰²

Gazâlî, gerek dış ve gerekse de iç güzelliğinde uyum ve itidalin olmasını düşünmektedir. Ona göre, mutlak surette dış görünüş güzelliği, organlardan yalnız birinin güzel olması ile tamamlanmaz. Mesela yalnız göz, kaş güzel olur, fakat burun, ağız ve yanaklar güzel olmazsa insan güzel olmaz. Güzel demek için bütün azaların hepsinin güzel (hasen) olması gerekir. Bunun gibi, insanın içsel yapısında (batında), sîretinde de şu unsurlar uyum ve itidalde olur ve hepsi güzel olursa o zaman insanda güzel ahlak (hüsnü’l-hulk) meydana gelir. Bu unsurlar ilim, gazab, şehvet kuvvetleridir. Şehvet ve gazabı, akıl ve şeriatin esasları doğrultusunda bulundurmamak gerekir.¹⁰³ Dolayısıyla Gazâlî’nin burada, estetik ile etik arasındaki ilişkiyi kurmada tenasüp, uyum, itidal, düzen ve harmoniyi ön plana çıkardığını özellikle vurgulamamız gerekmektedir. Mesela gazab kuvvetinin güzellik ve itidaline şecaat; şehvet kuvvetinin güzellik ve itidaline iffet; gazab kuvveti itidalden ileri meylederse tehevür ve atılganlık; geri kalırsa cebânet ve korkaklık meydana gelir.¹⁰⁴

Gazâlî ahlakın esasını da hikmet, şecaat, iffet ve adalete bağlamakta, hikmetle doğruyu yanlıştan; adaletle gazab ve şehveti hikmete uygun olarak sevk ve idare etme; şecaatle gazab kuvvetinin ileri ve geri gitmesinde akla uyması; iffetle de şehvetin akıl ve şeriat kuvvetleri ile terbiye edildiğini söylemektedir.¹⁰⁵

99 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 48-49.

100 Sâd, 38/71-72.

101 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 49.

102 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 49.

103 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 49.

104 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 50.

105 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 50.

Gazâlî'ye göre, zikredilen dört husus kemal mertebesinde ancak Peygamberde bulunur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) mekârim-i ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir.¹⁰⁶ Şu halde Gazâlî'nin ahlak anlayışının temelinde İslâm vardır. Yukarıda Gazâlî'nin, iyi veya güzel ahlaktan söz ederken, hüsn, cemil, tehzib, tenasüp ve bunların eş anlamlıları olan kavramları kullandığını, bu kavramların aynı zamanda estetik alanında kullanılan kavramlar olduğunu, gerçi bu kavramların dilciler ve halk tarafından birinin diğerinin yerine kullanıldığı ifade etmiştik. Bu tür kullanımlar Hz. Peygamber (sas)'in hadislerinde de vardır. Meselâ, “(hulukun hüsnün)” da olduğu gibi. (İyi ahlak denildiği gibi güzel ahlak da denilir.)

Gazâlî'ye göre davranışlardaki bir takım bozuklukları, uyumsuzlukları, uyumlu ve dengeli bir hale getirmek mümkündür. Zira “Ahlakınızı güzelleştiriniz”¹⁰⁷ (hussinû ahlakaküm) hadisinin anlamı da, insanın uyumsuz ve düzensiz davranışlarını uyumlu ve düzenli hale getirmek için söylenmiştir. Bu da, davranışlardaki estetik yapıyı ifade eder. O halde nasıl ki, bir sanat eserinde uyum, ahenk ve harmoni estetik bir duygu oluşturuyorsa, ahlaki bir davranışta da bir uyum, ahenk ve düzen oluşturulur, o zaman bu ahlaki güzellik olur. Bunu yapmak pekâlâ mümkündür, eğer böyle olmasaydı bu hadisin bir anlamı kalmazdı. Gazâlî, hayvanların bile ehlileştirilmesinin inkân dâhilinde olan bir şey olduğundan hareketle, o zaman insanların davranışlarını da uyumlu hale getirmenin mümkün olduğunu söyler.¹⁰⁸

Gazâlî'ye göre uyumlu ve düzenli davranışlar bizi Allah'a götürür.¹⁰⁹ Çünkü Allah güzeldir, güzeli sever. İyi ve güzel ne varsa hepsi Allah'tandır. Ona göre, iyi davranışlarda estetik bir haz da vardır. Zira insanoğlu kendisinde bulunan bir huyunu beğenir ve onun iyi olduğunu bilir ve o huyunun isteklerine uygun hareketlerde bulunur ve bunlara devam ederse, o huy kendisinde iyice yerleşir ve onu söktüp atmak zor olur.¹¹⁰ Tabii ki, bu sadece iyi bir davranış için geçerlidir. Aslında amaç bu tür davranışları ruhta yerleşik hale getirmektir. Çünkü insan daima yetkinliğe ulaşmak ve eksiklikten uzaklaşmak ister. İyi ve güzel kavramları ise yetkinlik ifadeleridir. Ancak Gazâlî, insanların ıslahı hususunda onları tasnif ederken, aslında estetik haz ile insanların davranışları arasında mutlak bir ilişki kurmanın da mümkün olmadığını ifade eder. Çünkü bazıları güzel (cemil) ile çirkini ayırt edemeyecek derecededir, bazılarında da kötülükler kendilerine güzel görünmüştür.¹¹¹ Mesela, ahlaki davranışlardan her halükârda insanlar bir takım zevkler duyabilir, ancak her zevk duyulan davranış insanı Allah'a götürmez. “İflas etmiş bir

106 Malik, *Muvatta'*, “Hüsnü'l-Huluk”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381, İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 500; Gazâlî, *İhyâ*, III, s. 50.

107 İrakî, *el-Muğnî*, III, s. 56.

108 Gazâlî, *İhyâ*, III, s. 51.

109 Gazâlî, *İhyâ*, III, s. 51.

110 Gazâlî, *İhyâ*, III, s. 51.

111 Gazâlî, *İhyâ*, III, s. 52.

kumarca, bulunduğu işinden son derece neşeli ve memnundur. Gerçekte çok kere kumar, onun malını mahveder. Evini harap eder ve kendini iflas ettirir. Böyle iken yine de kumarı sever ve ondan zevk alır. Çünkü uzun zaman onunla ünsiyet etmiş ve kendini ona vermiştir".¹¹² Hâlbuki "ömrün uzunluğunu, Allah'a itaat yolunda geçen ömürdür."¹¹³ Dünya ahiretin tarlası ve ekinliğidir. Uzun ömür sayesinde ibadet çoğalınca mükâfaât da çoğalır. Nefis daha çok tezkiye edilir ve temizlenir. Ahlak daha da kuvvetlenip kökleşir ve insanda yerleşir. Zaten ibadetlerden maksat kalbe tesir edip, kalbi düzeltmektir. Ahlakın gayesi de kalbi, dünya sevgisinden kesip Allah sevgisini kalbe yerleştirmektir. Kalbinde Allah'a ulaşmaktan daha sevimli bir şey olmamak ve bütün varlığını bu yolda kullanmak lazım gelir. Gazap ve şehvet insanın kendisine musahhar olan hallerindedir. İnsan onları da Allah'a ulaşacak şekilde kullanmalıdır. Bu da kuvvetleri kullanırken akıl ve şeriat mizanına vurmak, sonra buna sevinip bundan zevk duymakla mümkündür.¹¹⁴

Gazâlî'ye göre insanoglu yaşadığı müddetçe kendinde bulunan şehvet, gazap, dünya sevgisi gibi huyları itidal haline getirmeli, orta yolu bulmalıdır, çünkü her şeyin itidali, orta yolu güzeldir¹¹⁵ ve "işlerin hayırlısı ortasıdır."¹¹⁶

Ona göre güzel ahlak, akıl kuvvetinin itidaline, hikmetin kemaline, gazap ve şehvet kuvvetlerinin mutedil olup akla ve şeriata muttali olmalarına bağlıdır.¹¹⁷

Peki, bu itidalin ve iyi ahlakın kaynağı nedir?

Gazâlî'ye göre itidal iki cihetten meydana gelir.

1. Allah'ın lütfu olan yaratılıştaki kemal ile elde edilir. İnsan akl-ı kâmil olduğu halde yaratılır ve doğar. Fitraten şehvet ve gazabı sultanı altına alacak, iyi ahlaka sahip olur. Hatta gazap ve şehvet, akıl ve şeriata uyacak şekilde mutedil yaratılmıştır.¹¹⁸

2. Mücadele ve riyazetle bu huyları elde etmektir, yani istenilen ahlakın gerektirdiği amellere nefisini sevk eder.¹¹⁹

İnsan bir takım güzel huylara kendisini zorlarsa, bu huylar insanda yerleşik hale gelir ve neticede mütevazı bir insan olur. Şer'an makbul olan bütün güzel huylar bu şekilde mücadele sayesinde temin edilmiş olur.¹²⁰

112 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 54. Kuş oynatan da böyledir. Saatlerce güneşin karşısında ayakları üzerinde durur. Kuşun gökyüzünde yalpa vurup çırpınmasından ve diğer hareketlerinden zevk aldığı için yoğunluğunun farkında bile değildir. Hırsız da, kadınlara benzemek isteyen muhnis de böyledir.

113 İrakî, *el-Muğnî*, III, s. 50.

114 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 54.

115 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 52.

116 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 469-470; Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 53.

117 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 53.

118 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 53.

119 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 53.

120 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 53.

Gazâlî'ye göre iyi ahlakın kemali, insanın yaptığı iyiliklerden zevk duymasıdır.¹²¹ Cömert, infakından zevk alan kimseye dendiği gibi, zorla veren kimse de cömert olmaz. Diğer huylar da böyledir, mütevazı, alçak gönüllülüğünden zevk alan kimsedir. Güzel adetleri tamamen yapmadıkça dini huylar insanda yerleşmez.¹²² İnsan bütün iyi ahlakı yapacak, bütün kötülükleri atacak ve iyi işleri gönülden arzu eden bir kimse gibi bu haline devam edecek, bundan zevk duyacak ve kötülükleri çirkin görüp onlardan uzaklaşacaktır.¹²³

Gazâlî'ye göre, iyi ahlaktan maksat nefsin tezkiye edilip temizlenmesi, güzel huyların kuvvetlenip insanda yerleşmesidir. İbadetler de davranışların güzelleşip kalbe tesir etmesini sağlar. Böylece ahlakın gayesi, kalbi dünya sevgisinden kesip Allah sevgisini kalbe yerleştirir, insanın bütün varlığını Allah'ın yolunda kullanmasıdır.¹²⁴ Mesela, “namazın göz karargâhu olmasını” ve ibadetten zevk almasını garip görmemelidir. Çünkü Gazâlî'ye göre, bir insan uzun zaman bir şeye devam etmekle batıl olan şeylerden bile zevk alır hale gelebilir. Tabii ki bunlardan zevk alınıyorsa, insanı hakka, hakikate götüren bir takım ibadetlerden niçin zevk alınmasın!¹²⁵ Bunun için Hz. Peygamber (sas) “Benim gözümün karargâhu namazda kılındı” demiştir.¹²⁶

Aslında, Gazâlî'ye göre, insan birtakım kötü alışkanlıklardan zevk alıyorsa, bu insanda arzi bir durumdur. İnsanın hikmete, Allah'ı bilmeye, O'nu sevip O'na ibadet etmeye meyletmesi selim tabiatı icabıdır.¹²⁷ İnsanın ibadet ve güzel davranışlara meyletmesi emri rabbanîdir. Şehvetin arzularına temayül ise arzidir. Kalbin gıdası, hikmet, marifet ve Allah sevgisidir.¹²⁸

Gazâlî, suret ile sîret, diğer bir ifadeyle beden ile ruh arasında dikkat çekici boyutta bir münasebet olduğu için, “kalpte tecelli eden her sıfat eserini azalarında gösterir, hatıta azalar tamamen kalbe uygun bir şekilde hareket eder. Dolayısıyla dış ve iç tam bir uyum halini alır”¹²⁹ demektedir.

Gazâlî'ye göre, bedeninin her bir uzvu kendine mahsus muayyen bir iş için yaratılmıştır. Bu bir düzendir. Onun hastalığı ise, hangi iş için yaratılmışsa onu yapamamasıdır. Mesela, elin hastalığı tutamaması, gözün hastalığı da görememesidir. Bunun gibi kalbin hastalığı da hangi iş için yaratılmışsa onu yapamamasıdır.¹³⁰ Kalp; ilim, hikmet, marife-

121 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 53.

122 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 53.

123 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 53.

124 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 54.

125 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 54.

126 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 53.

127 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 54.

128 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 54.

129 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 55.

130 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 58.

tullah, Allah sevgisi, Allah'a ibadet, Allah'ı zikirden zevk almak, Allah Teâlâ'yı bütün arzuları üzerine tercih etmek ve bütün şehvi arzularına karşı Allah'tan yardım dilemek için yaratılmıştır.¹³¹ Nitekim ayette; cinler ve insanların, "ancak Allah'a ibadet etmeleri için yaratıldığı" beyan edilmiştir.¹³² Eşyayı eşya yapan ve onu var eden, Allah'ı bilmenin alameti O'nu sevmektir. Allah'ı bilen, O'nu sever. Sevginin alameti de hiçbir sevgiliyi O'nun üzerine tercih etmemektir.¹³³

Gazâlî'ye göre, dünya nimetlerine karşı duyulan zevkin tabii olduğunu, bunun da ilk örneğini çocukta görmek mümkündür. Çünkü çocuğa ilk önce meme verilir, memeden başka bir şeyden zevk almaz. Ancak daha sonra da yemeğe alışınca memeyi reddeder. Bunun gibi, dünya nimetlerinin bir tarafa atılıp ahiret ve Allah sevgisinin nefiste yandırılması gerekir. Bu artık öyle bir sevgidir ki, O'nun sevgisi her şeyin üstünde olur. Bu durumda dünya zevkleri gelip geçici, gerçek dünyanın zevkleri ise devamlıdır. Dünya hayatı ahiret hayatına nazaran daha azdır. Kalıcı sevgi Allah sevgisidir. Allah sevgisi kalpten Allah'ı zikretmekle olur.¹³⁴ Haliyle, iman bakımından müminlerin en kâmilî, ahlak bakımından en güzel olanıdır. Bazıları güzel ahlakın alametlerini şöyle sıralamışlardır. Çok utanır, az eziyet eder. Salahı çok olur, doğru sözlü olur, az konuşur, ameli çok, sürçmesi az olur. Fuzuli şeylerden sakınır, iyilik eder, yaklaşır, vakarlı olur, sabreder, şükreder, kazaya razı olur, hakim olur, mülayim ve yumuşak davranır, namuslu ve şefkatli olur, telin etmez, kötü söylemez, söz gezdirmez, çekiştirmez, kin tutmaz, cimri olmaz, haset etmez, güler yüzlü, neşeli ve tatlı sözlü olur. Allah için sever, Allah için buğz eder. Allah için kızar ve Allah için razı olur. İşte bunlar güzel ahlaklardır.¹³⁵

Şüphesiz güzel ahlakın neticesi insanlarda dostluk ve ünsiyetin oluşması demektir. Ağaç güzel olunca, meyvesi de güzel olur.¹³⁶ Dostluk, güzel (hüsn) huyun meyvesidir. Ayrılık ise, kötü huyun neticesidir. Güzel ahlak insanların anlaşip birleşerek sevmeyi, kötü ahlak ise düşmanlığı, çekememezliği ve nihayet birbirine arka çevirmeyi gerektirir. Güzel ahlakın dindeki yeri de açıktır. Zira Yüce Allah Kur'an'da peygamberine iyi ahlakı överek "hiç şüphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin"¹³⁷ buyurmuştur.

Peygamber (sas), "İnsanların cennete girmelerine en çok yardımcı olan, takva ve iyi ahlaktır",¹³⁸ "İnsanlara verilen şeylerin en hayırlısı iyi ahlaktır",¹³⁹ "Ahlaki kemâlatı/mü-

131 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 58.

132 Zâriyât 51/56.

133 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 58; Tevbe 9/24.

134 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 63-64.

135 Gazâlî, *Ihyâ*, III, s. 65.

136 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 140.

137 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 140; Kalem 68/4.

138 Tirmizî, "Birr", 62; İbn Mâce, "Zühd", 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 392.

139 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 278.

kemmellikleri tamamlamak için gönderildim",¹⁴⁰ "Allah, ahlak ve hilkatini güzelleştirdiği kimseyi cehennemde yakmaz"¹⁴¹ buyurmuştur.

Gazâlî, dinî yararı elde etmek için sohbet edilecek kimsenin akıllı, iyi ahlaklı olması, günahattan, bid'atten ve dünya sevgisinden uzak durması gerektiğini ifade ederek, fayda ve estetiğin temeline ahlakı koymaktadır.¹⁴²

Acaba güzellik ile din arasında bir münasebetten bahsedilebilir mi?

Ahlakın kaynağı ile ilgili tartışmalarda, "ahlak dine dayanır" görüşü doğal olarak Gazâlî'nin temel düşüncesidir. O halde, ahlak ile estetik iç içe ise, Gazâlî'ye göre, bunun doğal sonucu olarak din ile estetiğin de iç içe olması gerekir. Acaba öyle midir?

Güzellik, insan ruhunun içinde yaşadığı dünyayı aydınlatan bir lamba gibidir. Güzel şeyler, davranışlar, faydacı veya ilmi tılsımı bulunmayan bir âleme bizi seve seve girmeye davet eder. Böyle alanda güzelliğin kudreti ile dinin kudreti o kadar birbirine benzer ki, sanki her ikisi aynı şeydir. Bu durumda sanatın söylediği yavaşça sona erer ve vecd içinde bir sessizlik başlar; seven ile sevilen tek bir vücut haline gelir.¹⁴³

Yukarıda çeşitli vesilelerle belirtildiği gibi, Gazâlî'ye göre, evren, büyük âlem; insan da, küçük âlemdir. Büyük âlemdeki bütün özellikler küçük âlemden de bulunmaktadır. Acaba insan davranışlarını serdederken tabiattaki düzen ile bir bağlantı içinde olabilir mi?

Doğrusu, insan doğal düzenden sadece nicel olarak değil, ahlaki, fikri ve manevi olarak da bir bağlantı içindedir. Çünkü doğal düzen insanın en derin ihtiyaçlarına ve onların nihai hedeflerine hitap edecek şekilde düzenlenmiştir.¹⁴⁴ Dolayısıyla, doğal düzendeki yapı, insan davranışlarında da bir ahenk ve harmoni ister. İşte Gazâlî de insanın doğal düzendeki bu ahengi, davranışlarına yansıtmasını ister.

Gazâlî'ye göre, estetik ile etiğin münasebette bulunduğu alanlardan biri de kadındır. Evlilikte kadında aranacak sıfatlar:

1. Erkeğini koruması için kadın güzel olmalıdır.
2. Ev işlerinde ve kocasıyla olan karşılaşmalarda iyi, güzel ve mazbut ahlak, temiz huy sahibi olmalıdır.
3. Güzelliğini, ahlakını, şerefini ve haysiyetini kocasına ve Allah'a karşı lazım gelen hak ve hukuku koruyabilmesi için dindar olmalıdır.¹⁴⁵

140 Malik, *Muvatta'*, "Hüsnü'l-Huluk", 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381; Ibn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 500.

141 Irâkî, *el-Muğnî*, III, s. 50; Gazâlî, *İhyâ'*, II, s. 140.

142 Gazâlî, *İhyâ'*, II, s. 152.

143 Irwin, *a.g.e.*, s. 79.

144 S. Hüseyin Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, s. 83.

145 Gazâlî, *İhyâ'*, II, s. 212

Gazâlî'ye göre, kadındaki yüz güzelliği önemle aranan bir haslettir. O bu konuda şöyle demektedir; "Ailesi güzel olanın gözü dışarıda olmaz. Ekseriyetle insan, çirkin tabiatlıyı sevmez. Nasıl sevsin ki, zira ekseriyetle yüzü güzel olanın, ahlakı da güzel olur. Biz, "dindar kadın al, güzele bakma" derken, "güzeli alma" demiyoruz, "hem dindar hem de güzel olursa çok iyidir" diyoruz. Biz, "dini bozuk olduğu halde, güzel olan kadın ile -sırf güzelliği yüzünden evlenme-" demek istedik. Yalnız güzellik, evlenmeyi teşvik eder fakat dini ihmal eder."¹⁴⁶

Gazâlî'ye göre, güzeli seçmenin önemine delalet eden delillerden biri de, eşlerin birbirleriyle anlaşmaları esnasında güzelliğin bulunmasıdır. Din, ünsiyet sebeplerine riayeti güzel kabul etmiş bu sebepten kişinin alacağı kadını görmesini uygun bulmuştur. Nitekim Allah Resulü "Sizden biriniz evlenmek için talepte bulunduğu, o kadına bak-sın zira bu sayede aralarında daha iyi ülfet olur."¹⁴⁷ "Kadın; malı, güzelliği (cemâl), asaleti ve dindarlığı yüzünden nikah edilir. Sen dindar olanı seç ki, elin toprak tutsun!"¹⁴⁸

İkinci derecede kadında aranacak vasıf iyi ahlakıdır. Huzurun temini ve dini emirlerin iyi bir şekilde yapılabilmesi için bu çok önemlidir.¹⁴⁹

Aldanmak, güzellikte olduğu gibi, ahlakta da olur. Güzelliği görmekle anladığımız gibi, ahlakı da soruşturmak ve tahkik etmekle öğrenebiliriz.¹⁵⁰ Çünkü duyular güzellik ve davranışları değerlendirmede yanılabilir. "Kadının huyu güzel, kirpik, kaş ve saçları siyah, gözleri iri, rengi kırmızı ile karışık beyaz, kocasına bağlı olup, gözü de dışarıda değilse, işte o cennet hurisi gibidir" diyen Gazâlî, "Allah bunlar için 'ahlakı güzel'¹⁵¹ buyurmuştur" demektedir.¹⁵²

Allah güzelliği (cemâl) övmüştür. Azabı gerektiren kötülüğü de yermiştir. Bu bir hükümdarın kölelerinden birini yıkayıp, temizleyip, giydirip süsledikten sonra onu güzelliği ve temizliğiyle övmesi gibidir. Güzelliği veren de öven de kendisidir. Gerçekte bu kendi kendini övmektir. Kul görünüşte bu övgünün hedefidir.¹⁵³ İnsanlara verilen şeylerin en hayırlısı güzel ahlakıdır¹⁵⁴. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ben ahlaki kemâlâti tamamlamak üzere gönderildim"¹⁵⁵ buyurmuştur.

146 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 33.

147 Tirmizî, "Nikâh", 5; Nesâî, "Nikâh", 17; İbn Mâce, "Nikâh", 9; Dârimi, "Nikâh", 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 254; Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 33.

148 Buhari, "Nikâh", 15; Müslim, "Radâ", 53, 54; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 2; Tirmizî, "Nikâh", 4; Nesâî, "Nikâh", 10; İbn Mâce, "Nikâh", 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 80; Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 32.

149 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 32.

150 Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 33.

151 Rahmân, 55/70.

152 "Hû" demek gözün akı son derece ak, karası da son derece siyah ve geniş gözlü demektir. Gazâlî, *Ihyâ*, II, s. 34.

153 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 99.

154 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 278.

155 Malik, *Muvatta*, "Hüsnü'l-Huluk", 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381.

Estetikle ilgili ciddi çalışmalarıyla bilinen İbrahim Titus, Gazâlî'nin düşüncesini destekler yaklaşımına, "Hz. Peygamber (sas) mükemmellik için şöyle diyor: "Allah, her şeyde mükemmellik ister." "Mükemmellik" diye çevrilen "ihsan" kelimesi; "güzellik" ve "iyi ahlak" anlamına da gelir. Daha kesin olarak buna iç güzellik veya her insan faaliyetini bir sanata ve her sanatı da Allah'ın hatırlanmasına dönüştürerek ister istemez, dışarıya doğru yayan halkın veya ruhun güzelliği de diyebiliriz"¹⁵⁶ demektedir ve estetik-etik arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Ona göre, güzellik ilhamının kaynağı, gerçekte İslâm'ın kendisinde bulunur.¹⁵⁷

Gazâlî'nin ahlak anlayışı, hem değerleri günlük hayata mal etmeye çalışmış, hem de onu idealleştirmiş bir hayatı ifade eder. Çünkü Gazâlî'nin ahlaki sisteminde sadece günlük yaşayışımızdaki kötülükleri kaldırmak yoktur; ilerisi için de birçok nimetler takdim etmektedir. Irwin'in dediği gibi "İlerisi için bazı nimetleri vaad etmeksizin sadece hayatın nimetlerini inkâr etmekle yetinen bir ahlak teorisi, boşuna bir kuruntudan veya boşu boşuna bir aldandıktan başka bir şey olamaz."¹⁵⁸

Gazâlî'nin ahlaki sistemi sadece manası formüllerle ortaya konulmuş bir sistem değildir. Çünkü iyi ahlak peygamberlerin sıfatı ve sıddıkların makbul amelleridir. Hatta iyi ahlak dinin yarısıdır.¹⁵⁹ İyi ahlak kalben cennet nimetlerine açılan ve Rahman'a yaklaşan bir kapıdır.¹⁶⁰ Bu bakımdan Gazâlî'nin ahlak sistemi bir çeşit değerler âlemine bir örnek teşkil eder. Ahlakın konusu olan hayat, nimetleri güzellik içinde barındırır. Ahlakı bir sistemin görevi hayatı en tam ve en canlı düzenlemelere, tecrübenin en karakteristik zirvelere eriştiği, sanat eserinden başka nerede görülmüştür.¹⁶¹

"Allah her şeye iyi muamele edilmesini ve güzel davranılmasını emretmiştir"¹⁶² hadisindeki "ihsan" kavramının Titus, "güzellik" ve "erdem" anlamına da geldiğini; tam olarak bu sözcüğün zorunlu olarak dışı vuran, her insan eylemini sanata ve her sanatı da Allah'ın selamına dönüştüren kalbin ve ruhun güzelliği, iç güzellik anlamına da geldiğini"¹⁶³ ifade etmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Gazâlî'ye göre estetik'in de, etik'in de amacı, insanın ruhunu güzelleştirip Allah'a götürmesidir. Zira her ikisi de Allah'tandır. Allah güzeldir, güzeli sever. Allah 'Mutlak Hayır'dır, 'Mutlak İyi'dir, 'Mutlak Güzel'dir. Ancak

156 İbrahim Titus Bruckhardt, *Akıl Aynası Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler*, s. 78.

157 İbrahim Titus Bruckhardt, *a.g.e.*, s. 77.

158 Irwin, *a.g.e.*, s. 72.

159 Suyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, II, 148.

160 Benzer rivayet için bkz. Buhârî, "Edeb", 69.

161 Irwin, *Sanat ve İnsan*, s. 72.

162 Müslim, "Sayd", 57; Ebû Dâvûd, "Edâhî", 11; Tirmizî, "Diyât", 14; Ahmed b. Hanbel, IV, 123. (Keteballahu'l-ihsâne ala külli şey'in)

163 İbrahim Titus Bruckhardt, *Akıl Aynası Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler*, s. 234.

dünyanın güzelliği ve çekiciliği insana Allah'ın varlığını unutturmamalıdır. Güzelliği Allah vermiş ve onu övmüştür.¹⁶⁴ Azabı gerektiren kötülüğü vermiş ve onu da yermiştir. Güzelliği (cemâl) veren de, kendini öven de yine kendisidir. Çünkü Allah gerçekte kendi kendini övmektedir. Kul ise sadece, görünüşte bu övgünün bir hedefidir¹⁶⁵ Asıl sanatkâr Allah'tır ve O, en mükemmel sanatını insanda tezahür ettirerek, insanı överken esas kendi sanatkârlığını övmektedir. Diğer taraftan bakıldığında, aslında Tolstoy'un iddia ettiği gibi, "Sanatın en büyük görevi, gayesi ve imkânı, her şeyden önce bilmemiz gereken ortak insanlık değerlerimizi ve hepimizin Allah'tan geldiğimizi yaymaktır."¹⁶⁶ ahlak da böyledir. Çünkü ahlaklı olmak, daima düzen, birlik ve doğruluğu gerektirir.¹⁶⁷ Bu da güzelliştir. Şu halde Estetik'te de, Etik'te de bir düzen, uyum ve harmoni vardır. Her ikisi de yetkin ve mükemmel olanı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Gazâlî'de bu iki alan birbiriyle sıkı bir ilişki içindedir.

164 (İnehû Te'âla a'ta'l-cemâle)

165 Gazâlî, *Ihyâ*, IV, s. 99.

166 Irwin, *Sanat ve İnsan*, s. 69.

167 Irwin, *a.g.e.*, s. 70.